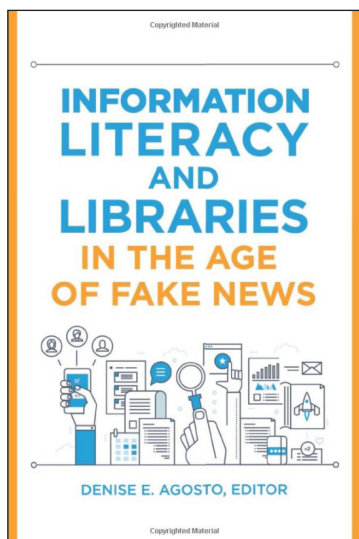

Információs műveltség és a könyvtárak a hamis hírek korszakában

A tanulmánykötet megszületését a 2016-os amerikai elnökválasztás kapcsán tapasztalt jelenségek ihlették. Az Egyesült Államokban drámai módon merül fel az információs műveltség hiányát kiaknázó manipuláció ereje, ugyanakkor élesen jelentkeznek a könyvtárak munkáját, tágabb értelemben véve társadalmi küldetését érintő kihívások is. A kötet tanulmányai az amerikai környezetből merítenek, ez nem jelenti azonban azt, hogy a mű ne szolgálna mélyreható tanulságokkal az európai olvasók számára is. A tanulmánykötet számos fontos szakmai erénnyel bír. Megfelelő arányt alakít ki a hamis hírek és az információs műveltség viszonya különféle, a könyvtárakat érintő társadalomelméleti dimenzióinak felvázolása, illetve a gyakorlati teendőket felvillantó esettanulmányok között. Az esettanulmányok nagyon jó egyensúlyt képeznek az iskolai könyvtárak és a tudományos-felsőoktatási szféra könyvtári példáinak bemutatása között. A teljes összképhez pedig hozzájárul és nagyban emeli a kötet értékét a történeti háttér bemutatása is.

Az egész kötet mondanivalóján átvilágít az a megállapítás, hogy a könyvtárak nagyon fontos társadalmi nevelési-oktatási feladatokkal bírnak. Ahogy egyre összetettebbé válik az információs környezet, amiben élünk, a szolgáltatások hangsúlya egyre inkább áthelyeződik az abban való eligazodáshoz szükséges készségek és képességek kialakítására a gyűjteményközpontú dimenzió helyett. A szerzők az előszóban és több tanulmányban is rámutatnak arra, hogy a különféle digitális források előtérbe kerülésével maga a gyűjteményi környezet is radikálisan átalakul. Számos példát találunk arra, hogy az információs műveltség egyes elemei, a hamis hírek elleni küzdelem miként merül fel egyben gyűjteményfejlesztési dilemmaként is. Otthont kell, hogy adjon a könyvtár nyilvánvalóan hamis információkat tartalmazó dokumentumoknak? A hamis híreket, a szándékos félretájékoztatást kifejezetten

AGOSTO, Denise, E. (ed.). Information Literacy and Libraries in the age of fake news. Santa Barbara: Libraries Unlimited, cop. 2018., X, 184 p. ISBN 978 1 4408 6418 6

az előállító manipulatív szándéka különbözteti meg például az esetleg időközben meghaladottá vált tudományos tényeket tartalmazó művektől. Mennyire terjed ki az igen szigorú amerikai szólásszabadság-elv a manipulatív szándékkal szolgáltatott hírforrásokra? Figyelembe kell azt is venni, hogy ha ezeket a könyvtár teljesen kirekeszti a begyűjtött és szolgáltatott információk köréből, akkor fontos információktól foszthatja meg a jelenséget vizsgáló kutatókat is. A kötet több szerzője utal tehát arra, hogy a könyvtár gyűjteménye egészének kell kiegyensúlyozottnak lennie. A félretájékoztatás elleni legfontosabb fegyvert nem a cenzúra jelenti, hanem a különféle gyűjteményekben értő módon tájékozódni képes, megfelelő műveltséggel bíró felhasználók. A könyvtárosoknak olyan kiegyensúlyozott gyűjteményi rendet kell kialakítaniuk a fizikai, illetve a digitális információs terekben, ahol a hamis információkat tartalmazó dokumentumokat ugyan nem lehet kizárni a szolgáltatásból, de azok kontextusában megjelennek a korrekt tájékozódást lehetővé tévő dokumentumok is. A felhasználót épp arra kell szívós munkával ránevelni, hogy meg tudja különböztetni az ocsút a bűzától.

A történeti áttekintést nyújtó fejezet nagyon találóan felvillantja, hogy voltaképpen nincs új a nap alatt. A könyvnyomtatás megjelenésétől kezdve, a XIX. században megjelenő bulvársajtó kezdeti diadalútjáig se szeri se száma azon kezdeményezéseknek, amelyek az arisztokratikus műveltségmonopóliumot megtörő tájékoztatási eszközöket negatív célokra igyekeznek kihasználni. Az érzelmi alapú manipuláció, zsarolás, hamis információk szándékos, tömeges, minden korlát nélküli terjesztése a maga korában ugyanakkora társadalmi sokkot okozott, mint a közösségi média által támasztott hasonló kihívások mostanság. Erre válaszul születtek meg a sajtójogi szabályozás alapjai, maga az újságíróképzés, azok az etikai normák, melyek elkezdtek lassanként áthatni az újságírás világát. A bulvár veszélyeit felismerő, attól egyre inkább megcsömörlött társadalomban egyre nagyobb befolyásra tettek szert a minőségi sajtótermékek. A bulvár persze nem tűnt el, nagy társadalmi tömegek igényeit, ízlését szolgálja mind a mai napig. A nyomtatott sajtó világában mégis egyfajta egyensúlyi állapot következett be.

A kétezres években viszont azzal kellett szembesülni, hogy az online média megjelenésével az információközlés tovább demokratizálódott, lebomlanak azok a gátak, melyek a tekintélyes sajtótermékek információs monopóliumának biztosításával ellen tudtak tartani a teljesen ellenőrizetlen és hamis értesülésekkel teli információterjesztésnek. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a tömegek információfogyasztása egyre inkább ezekre a közösségi média alapú információforrásokra épül. A hagyományos tömegtájékoztatás hírei, de még a hírportálok anyaga is csak a közösségi média szűrőjén jut el hozzájuk (ha eljut egyáltalán). Ehhez járul a különféle közösségi médiaszolgáltatások algoritmusainak való végletes kiszolgáltatottság kialakulása, amelynek legfőbb sajnálatos jellemzőjeként arra utalnak többen is a szerzők közül, hogy véleménybuborékokba zárnak minket ezek a felületek. Amit jónak, helyesnek tartunk, ahhoz rendel hozzá az algoritmus újabb megerősítő információkat, függetlenül annak objektív módon pozitív vagy negatív voltától, így a sokszínű, kiegyensúlyozott tájékozódás lehetősége is kiiktatásra kerül. Egyre meghatározóbb jelenség, hogy a társadalom többsége nem szembesül a sajtójától eltérő értékrendet közvetítő információkkal. Külön ta-

nulmány mutat rá arra a kötetben, hogy a társadalmi különbségek soha nem voltak olyan drámaian nagyok az USA-ban, mint mostanság. Körülbelül másfél magyarországnyi ember az írástudatlanság állapotában él, és funkcionális analfabétának tekinthető ezen felül mintegy harmincmillió ember. Amikor az oktatási rendszer a hagyományos műveltség megalapozásában ennyire nem tudja betölteni a feladatát, hogyan várhatjuk el ezektől a napi létbizonytalansággal küzdő emberektől, hogy felelősen tudjanak tájékozódni a világ dolgaiban? Ezekkel, a demokrácia működését, a társadalmi kohéziót alapjaiban fenyegető folyamatokkal is fel kell venniük a küzdelmet a könyvtáraknak. Talán az első lépés, hogy meg kell őrizni az iskolai könyvtárak önállóságát, gyűjteményét, és képzett könyvtárosra van ezekben a könyvtárakban is szükség, aki a tantervhez kapcsolódó, szakmailag korrekt, korszerű kurzusokat tud tartani a diákok hagyományos és digitális információs műveltségének megalapozása érdekében. Erre az alapra építhetnek a közkönyvtárak, illetve a tudományos-felsőoktatási könyvtárak hasonló célú kezdeményezései, továbbfejlesztve és kiterjesztve az információs műveltség spektrumát. Ebben nagy segítséget nyújthat, hogy az Egyesült Államokban jellemzően magas a könyvtárak presztízse, s alacsony a belépési küszöb. Rengeteg, a társadalom periferiáján élő ember is biztonságos, megbízható helynek tekinti a könyvtárakat, ahol a különféle műveltségterjesztő, szemléletformáló kurzusok nagy hatékonysággal juthatnak el hozzájuk. A társadalmi esélyegyenlőtlenségekkel foglalkozó fejezet utal arra, hogy a társadalomban való teljes értékű részvételnek nem csupán anyagi jellegű, egzisztenciális, hanem komoly alpműveltségi előfeltételei is vannak. A közkönyvtárak, iskolai könyvtárak, tudományos és felsőoktatási könyvtárak információs műveltségi készségeket és képességeket fejlesztő tevékenysége a társadalmi kohézió szempontjából is kulcsfontossággal bír.

Az információs műveltség alapelemeinek meghatározása és a társadalmi különbségek hatásának elemzése mellett az elméleti jellegű fejezetek kiemelten foglalkoznak a kritikai szemléletmód meghatározásával, annak egyes elemeivel, korlátaival, a félretájékoztató és a gondolatszabadság (fentebb már jelzett) viszonyával. Az online forráskritikai készségek és képességek mint a digitális információs műveltség alapvető elemei is tárgyalásra kerülnek. Fontos kérdés, hogy milyen pontokon választható el az egészséges kritikai attitűd a romboló, bizalmatlanságot és nihilizmust sugalló cinizmustól, hiszen sokszor a hamis információ

keltésének elsősorban nem is a félretájékoztató, hanem a zavarkeltés, társadalmi káosz előidézése a fő célja. Ilyenkor nagyon fontos, hogy a pro és kontra értesüléseket, információforrásokat megfelelő hozzáállással tudjuk kezelni.

Három különböző fejezet tekinti át általános jelleggel azokat a feladatköröket, melyekkel a közkönyvtárak, iskolai könyvtárak, illetve tudományos és felsőoktatási könyvtárak szembesülnek a hamis hírekkel való küzdelem kapcsán.

A közkönyvtári relevanciát és teendőket számba vevő fejezet rámutat, hogy az intézményeknek az elevenébe vág a hamis, manipulatív információ elleni küzdelem. A könyvtáraknak mindig is feladata volt, hogy bemutassák, miként lehet felelősen tájékozódni a különféle információforrások között. Ezt kell tehát kiterjeszteni erre az új területre. Főként workshopokon, tanfolyamokon keresztül valósítható meg, ahol először szembesítik a résztvevőket a saját információfogyasztási szokásaik előnyeivel, hátrányaival, aztán különféle szituációs gyakorlatokon keresztül rávezetik őket a kiegyensúlyozott, többféle forráson alapuló tájékozódás, az információk elemzésének fontosságára, a kritikai felfogás előnyeire. Általános tapasztalat volt, hogy a mintául szolgáló amerikai könyvtárban nyílt konfliktusok nélkül sikerült lebonyolítani a tanfolyamokat. A kurzusok vége felé pedig azzal is szembesülhettek a résztvevők, hogy milyen nehéz a könyvtári gyűjteményfejlesztést végzők munkája, amikor a különféle hamis és manipulatív információkat tartalmazó könyvek, sajtótermékek, digitális források felhasználók felé való bemutatásának módját kell megoldani.

Az iskolai könyvtárak kapcsán említettük már a megfelelően képzett könyvtáros, illetve a tantervkészítésbe történő bekapcsolódás fontosságát. Két kiemelt terület merül fel: a diákok általános médiahasználati szokásainak formálása (a közösségi média hatásainak interaktív bemutatása, a manipuláció forrásainak felismerése, a megfelelő értékelési készségek kialakítása), másfelől a tantervekben korábban is szereplő általános információs írástudás kompetenciákhoz kötődően a hamis, manipulatív hírek felismerése képességének a megalapozása. Az információk jellegének, helyének meghatározása, azok tartalmának elemző értékelése és hatékony felhasználása azok a kulcskompetenciák, amelyek nélkül nem lehet napjaink világában megfelelően boldogulni. Az iskolai könyvtáros önálló kurzusok keretében is foglalkozhat ezzel a területtel, illetve segíthet beépíteni az egyes tárgyak tanterveibe is a megfelelő elemeket.

A felsőoktatási, tudományos könyvtárak világába kalauzoló fejezet a fentebb vázoltakat vezeti tovább. Itt már inkább a tanuláshoz, kutatáshoz szükséges információk válogatásának módszereire, a megfelelő kontextus meghatározására, a különféle források kritikai értékelésére és összekapcsolására kerül a hangsúly. Fontos, hogy a hallgatók belső motivációjává váljék, hogy megfelelően lektorált, ellenőrzött színvonalú tudományos anyagokkal dolgozzanak, másfelől képesnek kell lenniük arra, hogy kitekintsenek saját tudományos alapállásukból. Ez azt jelenti, hogy megfelelően vegyék számba és értékeljék a saját tudományos alapelképzeléseiknek ellentmondó forrásokat is.

Egyéb fejezetekben is felvetődik az a különös kihívás, hogy számos előfizetéses tudományos információforrás felhasználása egy adott intézmény hallgatói, oktatói, kutatói számára van korlátozva. Hiába tanulja meg tehát a hallgató a megfelelő forráshasználati módszereket, és a megbízható források behatárolásának képességét, amennyiben elveszíti a hozzáférést ezekhez az információforrásokhoz, kévéssé megbízható alternatívákkal kénytelen sokszor pótolni azokat, így gyengül a felhasznált információ hitelessége. A nyílt hozzáférés előtérbe kerülésének, a közpénzből finanszírozott kutatások eredményei ingyenes hozzáféréseinek tehát fontos információs műveltségi, az ellenőrizetlen hamis információkat szűrő dimenziója is van.

Az utolsó két fejezet már teljesen gyakorlati jellegű. Olyan tantervfelkészítési és pedagógiai tevékenységeket mutat be, melyek segítségével a gyakorlatban alapozhatjuk meg az egyes információs műveltségterületek alapkészségeinek és képességeinek elsajátítását. Az első gyakorlati fejezet a kettő közül ráadásul magyar szemmel nézve is igazán hiánypótló jellegű, mivel az adatuműveltséghez kötődő kompetenciák átadásával foglalkozik. Általános globális jelenség, hogy nyakon öntenek minket mindenféle, az objektivitás ruháját viselő adatsorokkal, grafikákkal, infografikákkal a különféle tudományos álláspontok, de akár, sajnos, önző társadalmi részérdekeket képviselő vélemények alátámasztásaként is. A digitális műveltség fontos eleme, hogy adatsorokon keresztül se lehessen manipulálni bennünket. Meg tudjuk-e magyarázni, el tudjuk-e fogadtatni magunkkal az egyes adatsorok üzenetét, hihetőnek tűnik-e az számunkra? Ellenőrizni lehet-e az adatsorok mögött álló forrásokat, hogy megbízhatónak tekinthetők-e? Kinek milyen személyes érdeke fűződhet a kutatáshoz, az eredmények adott módon történő prezentálásá-

hoz? El tudjuk-e választani egymástól a tényeket és a következtetéseket? Tudunk-e olvasni az adatsorok között? Rendelkezünk-e azokkal a készségekkel és képességekkel, hogy átlássuk, korrekt volt-e a mintavétel, milyen típusú grafikákkal vannak prezentálva az adatok, mit akar kiemelni az adatközlő, s mi húzódhat meg a háttérben az adatokból kiolvasva? Ezek mind olyan kérdések, melyeket a hagyományos tudományos környezeteken kívül egyre inkább a mindennapi életben is meg kell tudnunk legalább alapszinten válaszolni. A könyvtárosoknak ebben is fontos szerep juthat, hogy megtanítsák, miként tudunk olvasni adatsorokból, hogyan mérjük fel az adatközlés kontextusát, az adatok jellemzőit, illetve az adatközlés formátumának jellemzőit. Felsőoktatási és tudományos könyvtárakban kiemelt feladatként jelenhet meg hogy az adatok előállítására, elemzésére, értelmezésére, kommunikálására tanítsák meg például a különféle tudományos adminisztratív területen dolgozó munkatársakat.

A másik gyakorlati fejezet az alapképzésben résztvevő hallgatók információs műveltsége fejlesztésének lehetőségeit tárgyalja workshopokon, különféle útmutatók készítésén keresztül. Az alapvető cél az, hogy a hallgatók az információforrások értékeléséhez megfelelő kompetenciákkal bírjanak. Az elemzőképesség szintjének növekedése hozzájárulhat a hamis, manipulatív információk hatékonyabb kiszűréséhez is. Fontos tudatni azoknak a manipulációs mechanizmusoknak a működését is, melyekkel befolyásolni akarnak minket. A rengeteg példa felvázolása, a közös csoportmunka keretében történő gyakorlások az általános kutatói forráskritikai készségek megalapozásában is nélkülözhetetlenek. A fejezet utal arra, hogy a hamis információk elleni küzdelem nem önmagában, hanem a különféle tantervi elemekben eddig is meglévő információkritikai, forráskritikai elemek ilyen irányú kiterjesztésében válik igazán hatékonyvá, s egyben elválaszthatatlan a tudományos karrierhez kötődő alapvető kutatói készségek elsajátításától.

A Könyvtártudományi Szakkönyvtárban megtalálható kötetet tömör, de mégis gazdag, sokszínű információt közlő tanulmányaival jó szívvel ajánlom az információtudományi és kommunikációtudományi kutatók, illetve iskolai könyvtárosok, a közkönyvtárak munkatársai, valamint a felsőoktatási és tudományos szakkönyvtárak könyvtárosainak figyelmébe is.

Németh Márton